

AZ IGAZSÁGOSSÁG ELMÉLETE TÚLMUTAT A LOGIKÁN

BIRHER Nándor Máté* – CSEREY György** – PAPP Tibor***

Pilátus közbeszólt: „Tehát király vagy?” „Te mondd, hogy király vagyok – mondta Jézus. – Arra születtem, s azért jöttem a világba, hogy tanúságot tegyek az igazságról. Aki az igazságból való, hallgat szavamra.” Pilátus ezt mondta: „Mi az igazság?” E szavakkal újra kiment a zsidókhoz, és kijelentette: „Én nem találok semmiben bűnösnek. (Jn 18,37–38.)

1. Bevezetés

Pilátus – a bevezetőben említett – kérdése logikus kérdés volt. Kinek ez, kinek az az igazság. Ezzel szemben Jézus válasza túlmutat a logikán. Ő maga személyében az igazság, a szeretetet felmutató, megvert és megalázott, eljárás alá vont és elítélt Isten. Az igazságosság kérdése ebben a történelmi drámában egyértelműen összekapcsolódik a személyesség, vagy úgy is mondhatnánk, a lelkiismeret és a szabad akarat kérdésével.¹

Az igazságosság kérdését Platón az állam szintjére emelte, azt állítva, hogy a sokféle egyéni igazságosság helyett az állam igazságosságát kell vizsgálni. Napjainkra világossá vált, hogy az állam, a Leviathan, a nép összessége nem hozta el az igazságosság korát. Sőt eljutottunk odáig, hogy az igazságosság kérdése teljes egészében a háttérbe szorult, vagy legalábbis viszonylagossá vált.²

* Egyetemi tanár, PPKE BTK.

** Egyetemi tanár, PPKE ITK.

*** Matematikus, PhD-hallgató, ELTE.

¹ Ezt a kapcsolódást írja le Immanuel Kant *A gyakorlati ész kritikájában*, a posztulátumokat, mint előfeltételeket elemezve.

² „A keresztény emberkép fontos eleme a lelkiismeretről szóló tanítás. Az ember ugyanis nem maga szabja meg életének törvényeit, de saját tudata mélyén találkozik egy magasabb törvény-

Sarkítva mondhatnánk: igazságos ítélet (döntés) nincs és nem is lehet, hiszen az esetek nagy többségében előfordul, hogy ami az egyik félnek igazságos, az a másiknak igazságtalan. Így válik érthetővé akár az is, hogy a jog szerint igazságosnak (jogosnak) tűnő döntést felülmúlhatja a szeretetből, vagy méltányosságból fakadó döntés.³ Más kérdés azonban, hogy képesek lehetünk-e így a jogrendet „üzemképes” állapotban tartani?⁴

1.1 Ha nem tudják eldönteni rólad, hogy hazudsz, vagy igazat mondasz, miért hazudnál?

A nagyobb általános biztonság érdekében a modern jogi igazságosság-elméletek megmaradnak a logika szintjén. A jogot, mint zárt rendszert értelmezik, amelyen belül a valamilyen hatalom által alkotott és szentesített szabályok jellemzően egyértelmű döntésekig vezetnek. Vagy, ha maga a tényállás, ill. szabályozás nem is egyértelmű, a döntéshez kötődő jogerő akkor is kötelez. *Roma locuta, causa finita.*⁵ Valójában a lényeg, ami az igazságosság kérdését praxissá merevíti: keletkezzen a rögzített eljárási szabályok alkalmazása során végrehajtható döntés.

A kérdés mindössze annyi, hogy a döntés végrehajtásához szükséges szervezeti erő rendelkezésre áll-e? Ahogy a Bölcsesség könyvének második fejezete rögzíti: „Számunkra a hatalom legyen az igazságosság mércéje, mert a gyenge nem ér semmit.” (Bölcs 2,11) Az igazságosság fogalmának bonyolult személyi, személyközi, társadalmi vonatkozásait átveszi az állam szervezettségének kérdése, hiszen a jognak és a végrehajtáshoz szükséges erőnek is a forrása az állami hatalom.⁶ A hatalom oldaláról igazságos az, ami végrehajtható, és amit végrehajtanak.

nyel. Ez szólítja fel arra, hogy »szeresse és cselekedje a jót és kerülje a rosszat.» ERDŐ Péter: *Az egyházjog lelke. Kánonjog a társadalomban és a hívő közösségben.* Budapest, Szent István Társulat, 2021. 37.

³ FÖLDESI Tamás: Jog és igazságosság. In: DALOS Rimma – KISS Endre (szerk.): *Az igazságosság.* Budapest, Friedrich Ebert Alapítvány, 1998. 8–9.

⁴ BIRHER Nándor: *Mikor ítélkezhet az egyházi bíró a kánoni jogszabályok ellenében?* Budapest, Szent István Társulat, 2000.

⁵ A hivatkozás a Szent Ágoston korabeli egyházi gyakorlatra vonatkozik, amely szerint a pelagianizmussal kapcsolatos kérdéseket a pápa (I. Ince) végérvényesen eldöntötte. „Iam de hac causa duo consilia missa sunt ad sedem apostolicam; inde etiam rescripta venerunt; causa finita est, utinam aliquando finiat error.” Szent Ágoston: *Sermo 131,10; Ep. 43,13.*

⁶ „Amint azt John Dewey elképzelte és hangoztatta: a demokrácia szellemében intellektualizáljuk az embereket, mégpedig oly módon, hogy bármelyik közülük hű mása legyen a másiknak. [...]”

Dolgozatunkban megvizsgáljuk, hogy létezhet-e olyan modell, amely közéleti egymáshoz az igazságosság elve alapján a jogbiztonságot és a méltányosságot (mi lehet a normák alapja?), továbbá, ennek a modellnek a kialakítása során milyen szerepe lehet a különféle normarendek szabály-összességének (szabályozáskomplexitás), illetve, alkalmas lehet-e a mesterséges intelligencia mindennek a hatékony kezelésére.

2. Igazságosság-elméletek

A történelemben alapvetően háromféle igazságosság-elméleti koncepciót különböztethetünk meg.

2.1. Az igazságosság idealista megközelítése

Az egyik szerint az igazságosságnál nincs nagyobb érték, ez a társadalom működésének az alapja.

A Szókratész–Platón–Rawls által kijelölt út olyan idealista felfogást mutat, amely szerint a józan észre épülő társadalmi szerveződés elvezet(het) a tökéletes társadalomhoz, amennyiben az igazságosság minden közösségi szinten megvalósul. Ennek az idealista megközelítésnek lehet az árnyoldala az a meritokrácia, ahol az emberi teljesítményeket azonnal mérik, értékelik és jutalmazzák valamiféle értékelési rendszeren (pl. pontszámokon) keresztül. Itt is nagy kérdés azonban, hogy a minőségileg különböző szerveződési szintek között lehet-e átjárás, azaz, ki az, aki az értékelési rendszert kidolgozza? Talán a filozófus király? Valószínű azonban, hogy a Kant által idealizált emberi „szentség”, az ész diadala, a maga tökéletességében nem érkezik el sohasem. A szerződéselméletek mindegyikéről kiderül előbb vagy utóbb, hogy tökéletes szerződés nincs.⁷

Hobbes elméletének sokadik változata ez: a polgári béke érdekében butítsuk el a polgárokat, gondolkodjunk helyettük a filozófia és az erkölcs kérdéseiről, s mindezt az együttműködés következményeként megteremtett legteljesebb anyagi kényelemben.” MOLNÁR Tamás: *Én, Symmachus*. Budapest, Európa, 2000. 60.

⁷ Legalábbis is az ember részéről nincs. Más kérdés, hogy a zsidó–keresztény hagyomány szerint egyedül Isten az, aki kétségbevonhatatlanul hűséges szerződő fél.

2.2. Az igazságosság meta-kategória

A másik megközelítés az igazságosságot, mint „meta-kategóriát” kizárja a szabályozás területéről.

A jogi pozitivizmus egyértelműen állást foglal amellett, hogy csak szabályozási technikák vannak, mindenféle transzcendens (idealista) elköteleződés nélkül. Talán a leginkább Wittgenstein első korszakával jellemezhetnénk mindezt: amit el lehet mondani, azt világosan el lehet mondani. Nyíri Kristóf, Ludwig Wittgenstein című írásában foglalta ezt össze⁸ a következők szerint:

„»A logika kijelentései tautológiák. A logika kijelentései tehát nem mondanak semmit« – hangzik a 7-est megelőző első egytizedes altétel, a 6.1-es, s a hozzá illesztett 6.11-es magyarázat. »A matematika egyfajta logikai módszer« – jelenti ki nyomban a 6.2-es altétel, vagyis: a matematika kijelentései sem mondanak semmit. A 6.3-as így szól: »A logika kikutatása minden törvényszerűség kikutatását jelenti. És a logikán kívül minden véletlen. [...] Ezért nem is létezhetnek etikai kijelentések. Kijelentések nem fejezhetnek ki semmi magasabbat. Világos, hogy az etika kimondhatatlan. [...] Az olyan válaszhoz, melyet nem lehet kimondani, a kérdést sem lehet kimondani. A rejtély nem létezik. Ha egy kérdést egyáltalán föl lehet tenni, akkor meg is lehet válaszolni.« *még nem is érintettük. Persze nem is marad akkor több kérdés; és éppen ez a válasz.*”

Ennek a fejlődésnek az egyik legújabb megjelenési módja a teljes egészében formalizált jogi döntési eljárásrend. A Hans Kelsen nevével jelölt *Tiszta jogtan* alapkijelentései⁹ ahhoz a szellemi irányzathoz köthetők, amelyet a logicizmus is megjelenít. Olyan zárt, önmagukban álló halmazokat tételeznek fel ezek az

⁸ <https://mek.oszk.hu/09500/09566/09566.htm>

⁹ „A hagyományos jogelmélet ideológiai jellege – mely ellen a Tiszta Jogtan küzd – kitűnik már a jogfogalom szokásos meghatározásából is. Ez még ma is a konzervatív természetjog befolyása alatt áll, mely – mint már rámutattunk – transzcendens jogfogalommal dolgozik. Ez teljesen megfelel annak a metafizikai alapvonásnak, mely a filozófiát a természetjog idején jellemezte; annak az időszaknak, mely politikailag egybeesik az abszolút monarchia rendőrállamának kifejlődésével. A XIX. században, a szabadelvű polgárság győzelmével határozott reakció következik be a metafizikával és a természetjoggal szemben. Az empirikus természettudomány haladásával s a vallásos ideológia kritikai szétbontásával párhuzamosan megy végbe a polgári jogtudomány elfordulása a természetjogtól a pozitivizmus felé.” HANS KELSEN: *Tiszta jogtan*. Budapest, MTA Soksorozító, 1988. 11.

elméletek, amelyek egyúttal fenntartják az igényt arra is, hogy az elemzésük valóságát a teljesség igényével magyarázzák.¹⁰

Ezzel szemben mára már eljutott odáig a gondolkodás, ahogy az aritmetikát sem sikerült teljes egészében a logikával végérvényesen megalapozni, amint Gödel első nemteljességi¹¹ tételéből következik, hogy az aritmetika nem írható le teljesen véges számú axióma sémával, úgy a jogban sem lehetséges egy másik értelmezési rend nélkül megkérdőjelezhetetlen kijelentéseket tenni.¹² Ezzel a felismeréssel szertefoszlik a jog önmaga megalapozására, a tisztaságára irányuló illúziója.

A formális logika útja, amelyik egyre jobban meghatározta a jog, mint formális normarend fogalmát, és amelyik nagyban hozzásegítette a gondolkodást ahhoz, hogy megszabaduljon a természetjog életszerű komplexitásától, eljutott a határáig. Az emberi élet dolgai látszólag működnek ugyan, ahogy azt a józan pragmatizmus elvárja, de olyan súlyosan fenntarthatatlanok, hogy már magát az (emberi) életet veszélyeztetik.¹³ „Érezzük, hogy még ha feleletet is adnánk valamennyi lehetséges tudományos kérdésre, élet-problémáinkat ezzel még egyáltalán nem érintettük.”¹⁴

Kiderül, az adatok világában, nem is annyira az adat, hanem a kapcsolatuk, az adatok kapcsolatainak mintázata az érték. A közvetlen, elsődleges oksági viszonyok helyett a közvetett okok, és az azok viszonyából számítható valószínűség, mint előrejelzési lehetőség vált jelentőssé. Ezáltal az igazság fogalma

¹⁰ „Hogy magát »tisztá« tanként jelöli meg, ezt azért teszi, mert kizárólag a jogra irányuló ismeretet óhajt megállapítani és ebből az ismeretből mindent kiküszöbölni, ami nem tartozik szigorúan a jogként meghatározott ismerettárgyhoz. Tehát meg akarja szabadítani a jogtudományt minden a jog számára idegen elemtől. Ez a Tiszta Jogtan módszertani alaptétele.” KELSEN i. m. 1.

¹¹ JÁKI Szaniszló: *A tudomány és a vallás kapcsolatának ábécéje*. Budapest, Kairosz, 2014. 35–38.

¹² A klasszikus AI idejében elhangzott, hogy az „elefántok nem sakkoznak”. A GO és a sakk területén elért AI eredményeket sokszor csalókéának tartották, joggal. Ezek olyan rendszerek, amelyek behatárolt területen, pontos szabályokkal működnek. Az ezeken elért eredmények nagyléptékűek, de a robotika számára nem oldották meg azokat a problémákat (pl. önvezetés), ahol egy kiszámíthatatlan környezetben (fizikai valóság) kell nehéz feladatokat megoldani önállóan. Ezek lényegében nem zárt halmazok, és a hasonló nehézségű feladatok számára alkalmazott megerősítéses tanulás (a GO és sakk esetén is ezt alkalmazták) hatékony alkalmazása is NP teljesség és megállási probléma szintű nehézségekkel küzd. Mindemellett az AI ereje nem lebecsülendő. A GO és a sakk esetén is az emberi tudásszinteken túlmutatató feladatmegoldási képességeket mutatott fel, amelyek esetén nem az a kérdés, hogy jobb-e az ember tudásánál, hanem hogy egyáltalán képesek vagyunk-e megérteni, követni.

¹³ WEISZ György: Az ész trónfosztása kritikája I. *Studia Wesprimiensia*, 1999/I. 67–104.

¹⁴ Ludwig WITTEGENSTEIN: *Tractatus logico-philosophicus*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1989 6.52. (a továbbiakban: *Tractatus*).

is elvesztette transzcendentális jelentőségét, helyette az előrejelzés szerinti bekövetkezés valószínűsége vált fontossá.¹⁵

2.3. Az igazságosság a döntések dinamikus kiindulópontja

Ennek a felismerése vezet el a harmadik megközelítési módhoz, amely szerint az igazságosságnak ugyan létezhet egy ideális, transzcendens megközelítése,¹⁶ azonban a gyakorlatban mindig valamilyen kontextusban jelenik meg az igazságosság. Lehet például jog szerinti igazságosság, esetleg szociális helyzet szerinti igazságosság, vagy éppen keresztény, szeretetre épülő igazságosság. Ennek értelmében Perelman kritizálta a merev formális logika alkalmazását a jogi és etikai érvelés során. Szerinte a valóságos élethelyzetek bonyolultsága miatt szükség van egy rugalmasabb, kontextusfüggő megközelítésre.¹⁷ A szabályozásnak magának kellene képesnek lennie arra, hogy a transzcendentális megközelítést nem cáfolva, de az igazságosság gyakorlati sokféleségét megértve, rendszerben legyen képes a lehető legnagyobb igazságig elvezetni. Talán ebben segíthet a mesterséges intelligenciának emberinél szélesebb rendszer-látása.¹⁸ Itt kell megjegyezni, hogy a tökéletes (pl. Rawls által megálmodott) rendszer nem létezik, legalábbis az 1951-ben megfogalmazott Arrow-tétel szerint. Kenneth Arrow, a Nobel-díjas közgazdász volt, aki kidolgozta az Arrow-féle lehetetlenségi tételt a szociális döntéelmélet keretében. Ezt a tételt először 1951-ben publikálta *Social Choice and Individual Values*¹⁹ című munkájában.

Az Arrow-féle lehetetlenségi tétel azt állítja, hogy nincs olyan teljes, összhangban álló módja a társadalmi preferenciák meghatározásának, amely

¹⁵ Sajátos jele mindennek az is, hogy a társadalomban hogyan változik az egyes tudományok megítélése. Amíg korábban a filozófus-teológus volt az igazság „forrása”, addig a szerepüket egyre inkább a történétírók (és interpretálók) vették át, mint az objektivitás letéteményesei. A tömegesen elérhető információk korára pedig nem maradt senki, aki az igazságosság letéteményese lenne. Helyüket a nyers hatalom vette át. „Egyikünk se vonja ki magát tobzódásunkból. Mindenütt hagyjuk ott jókedvünk jeleit, mert ez az osztályrészünk és ez a mi sorsunk! Bánjunk el a szegény igazsággal, ne kíméljük az özvegyet, és a koros aggastyán ősz hajától ne riadjunk vissza! Számunkra a hatalom legyen az igazságosság mércéje, mert a gyenge nem ér semmit. Leskelődjünk az igazra, mert terhünkre van.” (Bölcs 2,9–12.) Ehhez kapcsolódóan legújabban pedig arra számíthatunk, hogy majd az MI mondja meg az igazat.

¹⁶ ERDŐ (2021) i. m. 39–46.

¹⁷ FÖLDESI i. m. 8–9.

¹⁸ Rendszerlátás alatt azt értem, hogy a különböző szerveződési szinteken megjelenő igazságosság-kritériumokat képes egyben kezelni.

¹⁹ Kenneth J. ARROW: *Social Choice and Individual Values*. Foreword by Eric S. Maskin. Yale University Press, 2012.

kielégít bizonyos alapvető kívánalmakat. Ezen kívánalmak közé tartoznak a következők:

Egyéni szabadság: az egyének szabadon kifejezhetik saját preferenciáikat.

Univerzalitás: ha minden egyén az A-t részesíti előnyben az B-vel szemben, akkor a társadalom is preferálja A-t B-vel szemben.

Nem-diktatórikusság: nincs olyan egyetlen egyén, akinek a preferenciája minden esetben érvényesül.

Ez a tétel azt mutatja be, hogy a társadalmi döntéshozatal terén a demokratikus értékek közötti egyensúlyt nehéz elérni, és bizonyos kívánalmak között kompromisszumokat kell kötni. Arrow ezzel a tétellel hozzájárult a szociális döntésemélet kritikájához és elméletéhez, és rámutatott a társadalmi preferenciák meghatározásának összetettségére és korlátaira.

Ezt az elméletet gondolta tovább Amartya Sen,²⁰ aki matematikusként, filozófusként és közgazdászként felismerte, hogy az igazságosság függ attól, hogy milyen társadalmi szerveződési szinten értelmezzük, ezen kívül függ a szubjektív megéléstől, és attól a ténytől is, hogy semmilyen igazságossági elv sem hagyhatja figyelmen kívül a legszegényebb érdekeit (akkor sem, ha azok igazságtalannak tűnnek²¹). Például, nem lehet társadalmi igazságossági elv az, hogy a legtöbb ember legnagyobb jólétére törekszünk, ha ennek az az ára, hogy egyesek nyomorognak. Megjelenik az igazságosság szociálisan idealizált fogalma, a gyakorlati megvalósíthatósági kritériumok mellett. Sen rendszere az egyik legnagyobb mértékben integrált rendszer, amely a gyakorlatban is alkalmas volt a szegénység csökkentésére.²²

²⁰ Amartya SEN: *Az igazságosság eszméje*. Budapest, Osiris, 2021.

²¹ MOLNÁR György: Amartya Sen és Az igazságosság eszméje. *Közgazdasági Szemle*, LXVIII. évf., 2021. március 300–307.

²² Társadalmi választásemélet:

Sen kritizálta azt a hagyományos megközelítést, amely a társadalom igazságosságát kizárólag az aggregált jólét vagy haszon alapján határozta meg. Szerinte a társadalmi igazságosságot nem csak a kollektív jólét mérése alapján kellene értelmezni, hanem figyelembe kell venni az egyéni választási lehetőségeket és szabadságokat is.

Kapabilitások és szabadság:

Sen az egyének „kapabilitásai” vagy képességei szerint mért fejlődésre helyezte a hangsúlyt. Nemcsak az anyagi körülményeket vizsgálta, hanem azt, hogy az emberek mennyire képesek kibővíteni és használni képességeiket.

Az életminőség értékelésekor Sen a szabadság fontosságát emelte ki. Az igazságosságban a szabadság és az egyenlőség kapcsolatát hangsúlyozta.

Az igazságosság szubjektív aspektusa:

Sen szerint a társadalmi igazságosság értékelésekor figyelembe kell venni az egyéni preferenciákat, értékeket és élményeket. A szubjektív jólét és elégedettség szempontjából nemcsak objektív tényezőket, hanem az egyének észlelését is mérlegelni kell.

A kérdés felvetésének aktualitását az adja, hogy egyre több olyan új szabályozandó területtel találkozunk, amelyeket klasszikus, alkotmányokra építő jogrendekkel nem lehet szabályozni. Vagy azért, mert az új szabályozandó jelenségek túlmutatnak a nemzeti hatáskörökön (pl. mesterséges intelligencia, környezeti fenntarthatóság, genetikai kutatások, ABC fegyver fejlesztések, igazságos háborúk kérdései), vagy mert egyszerűen értelmezhetetlenek a jelenlegi jogi keretek között, mint például a mesterséges – intelligencia²³ ill. – személy fogalma.

Tanulmányunk alapvető kérdése, hogyan állhat egymás mellett az igazság bizonyossága és az igazságra vonatkozó interpretációk sokasága? Ebből kifolyólag pedig beszélhetünk-e igazságos döntésről? Látszólag elválik egymástól a kérdés elemzésének episztemológiája (van-e igazság), és a gyakorlata (igazságosak-e a döntéseink). Valójában azonban szükséges a két szint összefüggéseinek feltárása.

3. Az igazság és az evolúció

Előjáróban fontos különbséget tenni az igazság kétfajta minősége, ill. kontextusa között. Az igazság kérdése a világ adott objektumai, állapotai, mozzanatai, eseményei kapcsán a percepció érvényességére vonatkozó kérdés (igaz-e, hogy), logikai és ismeretelméleti kérdés. Ennek egy gyakorlati interpretációja a társadalmi-morális állapotra vonatkozó kérdés (igazságos-e, hogy...). Az evolúciós kontextus nem is ismeri ezt az utóbbi kérdést, hiszen ez nem értelmezési kategóriája, szemben például a túlélő képességgel vagy a fitness-el.

Közvetlen és közvetett igazságosság:

Sen megkülönböztet közvetlen és közvetett igazságosságot. A közvetlen igazságosság azt jelenti, hogy az emberek közötti egyenlőséget közvetlenül mérjük, például jövedelem egyenlőség vagy oktatási esélyegyenlőség alapján. A közvetett igazságosság azt jelenti, hogy a társadalom struktúrájában kialakuló egyenlőtlenségekkel foglalkozunk.

Amartya Sen tehát széleskörűen értelmezte a társadalmi igazságosságot, és az emberi fejlődés, a kapabilitások, a szabadság és a szubjektív jóllét dimenzióit is bevonva próbált értelmezni és javaslatokat tenni a társadalmi igazságosság irányában.

²³ „Substantial risks may arise from potential intentional misuse or unintended issues of control relating to alignment with human intent. These issues are in part because those capabilities are not fully understood and are therefore hard to predict. We are especially concerned by such risks in domains such as cybersecurity and biotechnology, as well as where frontier AI systems may amplify risks such as disinformation. There is potential for serious, even catastrophic, harm, either deliberate or unintentional, stemming from the most significant capabilities of these AI models.” Policy paper The Bletchley Declaration by Countries Attending the AI Safety Summit, 1-2 November 2023 Published 1 November 2023. (A továbbiakban: The Bletchley Declaration) <https://tinyurl.com/5h26jez6>

Nietzsche szerint a keresztyény igazságosság-fogalom csak arra való, hogy a hétköznapi embereket félrevezessék vele. Ehelyett a természet igazsága egyértelmű, a hatalom akarása, az erősebb győzelmét kell, hogy jelentse. Ennél azonban jóval árnyaltabb képet ad az igazságosság-elméletek etológiai, biológiai kutatása. Csányi Vilmos felhívja a figyelmet arra, hogy a társadalom alapja nem egy szerződés, pláne nem egyszeri világos kontraktus, hanem, a társadalom maga is változásban lévő nemlineáris rendszer.²⁴

Elmélete szerint az igazságosság kérdésének alapja a javak elosztása. Az elosztás szervezettsége életképesebbé teszi a csoportot. Éppen ezért a lojalitás, mint a csoport iránti feltétlen hűség, amelyet egyfajta „globális elköteleződés” alapoz meg, és az egyezkedés képessége, mint a személyes érdekek érvényesítése, egyaránt fontos. Ez együttesen olyan együttéléshez vezet, amelyekre jellemző 1. a közös cselekvés, 2. a morális elköteleződés, 3. saját érdek háttérbe szorítása, transzformáció, egy szorosabb és magasabb rendű egység létrehozása. Ezek a szempontok egyébként a Durkheim által a vallás definíciójaként meghatározott szempontok is.²⁵ Csányi hangsúlyozza továbbá azt is, hogy a genetikai és a kulturális evolúció párhuzamosan, egymással kapcsolatban zajlik.

Az emberi kultúrában formálódó igazságosság fogalma, valamint az arra adott válaszok a kulturális evolúció során folyamatosan alakultak, ahogy a közösségek és társadalmak együttélése az adott környezetben életképes maradt. Az etika tehát nem csupán elvont filozófiai kérdés, hanem evolúciós vonatkozással is bír:²⁶ az intellektus és akarat megjelenése minőségi különbséget jelent az emberi szellem fejlődésében. Ez a minőségi különbség lehetővé tette, hogy komplex erkölcsi rendszereket hozzunk létre, amelyek elősegítik a közösségek kohézióját és túlélését. Az igazságosság így részben az evolúció egyik eszköze, amely az emberi együttműködést és társadalmi stabilitást szolgálja.

Ahogy egyre több emberi közösség alakul ki, úgy jelenik meg az interakciók új formája is, amelyik az időleges egyezségeken, a változó (csoportfüggő) moralitáson, a kompromisszumokon,²⁷ és a saját csoport előnyben részesítésén alapul. Ezek az egyezkedések elvezettek ahhoz, hogy nagy számosságú csoportok voltak képesek az egymás melletti életre.

Mindez azonban nem azt jelenti, hogy az egyes egyének szerződést kötve, saját jogaikról formálisan lemondva, létrehozták a „Leviathant”. Szó sincs egyéni

²⁴ CSÁNYI Vilmos: Az igazságosság biológiai aspektusai. In: DALOS–KISS (szerk.) i. m. 61–71.

²⁵ CSÁNYI i. m. 66.

²⁶ JÁKI Szaniszló: *Evolúció hívőknek*. Budapest, Kairosz, 2007. 59–72.

²⁷ BIRHER Nándor – BERTALAN Péter: *Hálózatokban*. Oktker-Nodus, 2014. 49–52.

versengésről, hanem arról, hogy a csoportok kooperációja és versenye biztosítja minden egyes egyénnek az életfeltételeket. Ideális esetben a csoportok közti versengés hatásait a csoporton belül csillapítja a saját közössége. A korlátok nélküli egyéni versengések viszont teljes egészében tönkreteszik a csoportot, és a környezetét egyaránt. Ha a csoport nem képes az egyéni vágyakat korlátozni, azokat a környezeti lehetőségekhez igazítani, akkor a csoport „felfalja” a környezetét. A verseny, amennyiben az „totálissá” válik, nem jelent előnyt. Ugyanúgy, ahogy a szabadság is hátrány, ha azt a csoport nem képes korlátozni.

A környezettől függhet a kialakult viselkedési forma, például a farkasok és galambok vetélkedése esetén. A farkasok vetélkedésekor, ha az egyik megadja magát és a torkát nyújtja, a másik nem harapja át, mivel egy erős egyed életben tartása fontosabb a csapat számára, mint egy legyőzött elpusztult. A legyőzött farkas nem tud elmenekülni, de a győztes ezt nem használja ki végzetesen. Ezzel szemben a galamboknál nem alakult ki ez a reflex. Ha egy kalitkába zárjuk őket, és a legyőzött nem tud elmenekülni – ami természetes környezetében lehetséges lenne –, a győztes elpusztítja.²⁸

Az igazságosság ilyen módon semmiképp sem jelent korlátlanságot vagy teljes egyenlőséget. Már csak azért sem, mert az igazságosság kérdése mindig különböző szerveződési szinteken jelenik meg, az egyénitől egészen a globálisig tartó végtelen skálán. A szerződéselméletek idealisztikus elméletei nem tarthatók.²⁹

A jövő igazságosság-elméleteinek alapvető kérdése az lesz, hogy egy általános elv mentén képesek lehetünk-e arra, hogy a különböző szerveződési szintek igazságosságait egy fenntartható jövőképben tudjuk összegezni?

4. Igazságosság és szabályozási módok

A nemzeti jogalkotás mára olyan bonyolult, nemzeteken túlmutató kapcsolatokból eredő, és azokhoz kötődő, a mindennapi életét meghatározó jelenségekkel szembesül, amelynek az utólagos jogi szabályozása elkésett³⁰ lehet a minden-

²⁸ A környezet hatása a viselkedésre teljesen egyértelmű, például a különböző kultúrákban kialakult étkezési szokásokon is látható. Egyes társadalmakban a rovarok fogyasztása mindennapos és elfogadott, míg másokban ez elképzelhetetlen lenne.

²⁹ CSÁNYI i. m. 70.

³⁰ Kézenfekvő példa lehet a közösségi média is, amelyet a hagyományos sajtó jog eszköztárával képtelenség hatékonyan kezelni.

napi életvitel szempontjából.³¹ Kézenfekvő példa lehet a közösségi média, a kriptovaluták, az adatvédelem, a fenntarthatóság (ESG) vagy maga az AI is, amelyeket a hagyományos jogi eszköztárral képtelenség hatékonyan kezelni.³²

Emiatt újra meg kell vizsgálni azt a „tekintélyt”, ami a jogi szabálynak jogerőt ad, különös figyelemmel a szerződéselméletek tarthatatlanságára, ill. a biológiai (evolúciós elméletek szerinti) adottságokra, továbbá el kell helyezni a jogi szabályozás rendszerét a szabályozások globális hálózatába, azért, hogy a szabályozók összehangolásával növelni lehessen a szabályozás hatékonyságát.³³

³¹ Valójában még az elektromos rollerre vonatkozó közlekedési szabályok megalkotása is évek óta húzódik Magyarországon.: BH 2022.12.319: Kúria Bfv.II.442/2022/5. határozata ittas járművezetés vétsége tárgyában. Bírók: Boros Tibor, Harangozó Attila, Somogyi Gábor. I. A tényállás és a rendelkező rész összhangjának hiánya nem az eljárási szabályokat (az indokolási kötelezettséget), hanem a büntető anyagi jogot sérti. Az eljárási szabálysértés megállapítására főszabályként csak az vezethet, ha a rendelkező rész (jogkövetkeztetés) és büntetőjogi főkérdésben a tényálláson kívüli indokolás áll egymással ellentétben [Be. 608. § (1) bek. f) pont]. II. Az elektromos roller gépi meghajtású jármű. Ezért ittas vagy bódult állapotban való vezetése közúton vagy közforgalom elől el nem zárt magánúton bűncselekményt valósít meg [Btk. 236. § (1) bek.; KRESZ 1. számú függelék II/a. pont].

A Kúria Bfv.442/2022/5. számú precedensképes határozata ittas járművezetés vétsége tárgyában. Bírók: Boros Tibor, Harangozó Attila, Somogyi Gábor. Elvi tartalma: A terhelt terhére előterjesztett felülvizsgálati indítvány azt sérelmezte, hogy az eljáró bíróságok a közúton, ittas állapotban elektromos rollerrel közlekedő terheltet felmentették a járművezetés ittas állapotban vétsége alól arra hivatkozva, hogy az elektromos roller egyik járműkategóriába sem sorolható be, így nem tekinthető járműnek, s ezért a bűncselekmény tényállási eleme hiányzik. A KRESZ alapján az elektromos roller gépi meghajtású járműnek minősül, a terhelt felmentésére a büntető anyagi szabályok megsértésével került sor, így a Kúria az első- és másodfokú határozatot hatályon kívül helyezte és az elsőfokú bíróságot új eljárás lefolytatására utasította. 1/1975. (II. 5.) KPM-BM együttes rendelet 1. számú Függelék II. a) pont.

„Many risks arising from AI are inherently international in nature, and so are best addressed through international cooperation.” The Bletchley Declaration i. m.

³² Ugyan az EU újra és újra nekirugaszkozik, de jellemzően olyan megoldások születnek, amelyek a többség számára jelentős adminisztrációs terhet jelentenek, úgy hogy ezzel párhuzamosan megjelennek a nem megfelelő szabályozások haszonélvezői a globalizált világban. (Pl. hatékonyabb és olcsóbb termelés olyan országokban, ahol ezeket a kérdéseket nem szabályozzák.)

³³ „All actors have a role to play in ensuring the safety of AI: nations, international fora and other initiatives, companies, civil society and academia will need to work together. Noting the importance of inclusive AI and bridging the digital divide, we reaffirm that international collaboration should endeavour to engage and involve a broad range of partners as appropriate, and welcome development-orientated approaches and policies that could help developing countries strengthen AI capacity building and leverage the enabling role of AI to support sustainable growth and address the development gap.” The Bletchley Declaration i. m.

Valójában a jog tekintélyét az emberhez való visszatérés, a humanizáció, és a szabályozás komplexitásának tudatos kialakítása, a technikai optimalizálás és folyamatszabályozás³⁴ adhatja együttesen, konjunktív módon.³⁵

Ennek legújabb jelensége az, hogy előtérbe kerül a szabályozás egyik legfiatalabb formája, a szabvány (irányelv). A szabványosítás célja többes. Egyrészt, ha szabványosítunk valamit és mindenki azt használja, akkor a szabvány alapján elkészített dolog vagy szolgáltatás interfészkelhető, kompatibilis, helyettesíthető lesz egymással. Másrészt a szabványosítás adhat egy kiválasztott egységesített megoldást egy problémára, akár irányelvként is. A kiválasztásnak lehet más fontos célja, valamilyen optimalizáció, illetve minőségbiztosítás is. Elképzelhető (egyáltalán nem biztos, hogy megvalósítható), hogy betartva egy fejlesztési protokollt és/vagy tesztelési protokollt egy AI etikailag „biztonságos”-ként kerül elfogadásra. Jelenleg egyébként ebbe az irányba halad – különös tekintettel a kockázatkezelés folyamatára – a mesterséges intelligenciával kapcsolatos uniós szabályalkotás is.³⁶

A szabványosítás, az önértékelések és a folyamatszabályozás előnye, hogy a dolgok működésére fókuszál, gyakorlatilag globálisan. Nincs azonban egy olyan felelős testület sem, amelyik felelősségre vonható lenne magáért a szabályozásért, hiszen ezek a testületek jellemzően csak ajánlásokat fogalmazznak meg. Így felelősség nélkül keletkeznek olyan globális előírások, amelyek a dolgok működését anélkül határozzák meg, hogy valójában tisztában lennének akár a jog, akár az erkölcs, akár a vallás normarendjeinek sajátosságaival és lényegével. Egy olyan új szabályozási módszer jelenik meg, amelyik felelősség nélkül, globálisan, csak a hatékonyság növelését szem előtt tartva, egy azonosíthatatlan érdekközösség szempontjai szerint szabályoz. A figyelmet pedig azzal tereli el magáról, hogy azt állítja: az előírások követése önkéntes, és önértékelésen alapul.

A szabványokkal való szabályozás több szempontból is aggályos, éppen ezért meg kell találni azt az *ultima ratio*-t is, amelyik a normaalkotót felhatalmazza arra, hogy a szabályokat képes legyen betartatni. Vissza kell térni a technikai szabályozási megoldásoktól az igazságosság kérdéséhez. Ehhez első lépésként világossá kell tenni, hogy a tiszta, csak a jogi logikát alkalmazó jog(tan) nem ad kellő alapot a fenntartható szabályozáshoz. Jól látszik, már nem csak az a probléma, hogy mit szabályozunk, hanem az is: hogyan? A nemzeti szintű, klasszikus jogi szabályozás hatékonysága a legújabb és legkritikusabb kér-

³⁴ VARGA Csaba: *A jog mint folyamat*. Budapest, Szent István Társulat, 2005.

³⁵ BIRHER Nándor: *Értékalapú (köz)igazgatás*. Budapest, L'Harmattan, 2021. 99.

³⁶ <https://tinyurl.com/4hh72s6c>; <https://tinyurl.com/ydvwnt5e>

désekben, mint amilyen az AI és klímaváltozás kérdései, jelentős mértékben csökkent.

5. Lehet-e a nagykomplexitású helyzeteket „igazságosan” szabályozni?

A világot jelenlegi tudásunk mellett a kvantumfizika határozza meg, amiben a határozatlanság nagy szerepet kap. Gondolhatunk Schrödinger macskájára. A fizika tudománya nem zárja ki, illetve nem cáfolhatja a csodákat, továbbá az emberi szabad akarat is szükségszerűen kiszámíthatatlan. Ezt nevezhetjük a humánus oldalának. A másik oldalon viszont megjelenik az olyan szabályok iránti igény, amelyek a komplex rendszerek nagy kockázatú jövőbeli eseményeit kell, hogy kizárják. Kérdés, hogy a „technikai optimalizáció” elvezethet-e az igazságos döntésekre képes szabályozáskomplexitáshoz?

A logicizmus és az a képzet, hogy „*A világ tények és nem dolgok összessége*”,³⁷ továbbá, hogy „*A világot a tények határozzák meg és az, hogy ez az összes tény*”³⁸ elvezet-e bennünket ahhoz az alaphoz, amit Frege³⁹ öntött világosnak látszó logikai formába. Az az elképzelés, hogy a matematikát, mint az absztrakció egyik magas szintjét össze lehet foglalni a logika segítségével, azt az illúziót keltette, hogy képesek lehetünk a világot teljes egészében leíró logikai rendszer megalkotására.

Tovább árnyalja a kérdéskört, hogy a világ/valóság és a logikai rendszerek között van egy megkerülhetetlenül fontos közvetítő: a nyelv. A világ pedig a *Tractatus* 5.6 szerint – „Nyelvem határai jelentik világom határait.” – teljesen

³⁷ *Tractatus* 1.1

³⁸ *Tractatus* 1.11

³⁹ Frege a XIX század végén leírta a formális logikát. Mai terminológiával ezt így lehet összegezni: a nyelv logikai konstansokból (kvantorok, konnektívek), terminusokból és predikátumokból áll. Válasszuk szét világosan a jelet attól, amire a jel utal: a terminusok és a predikátumok jelek, a terminusok a valóság objektumaira, a predikátumok a valóság objektumai közötti relációkra utalnak. Amikor Wittgenstein azt írja: „a világ tények és nem dolgok összessége” (itt már Wittgenstein ismeri Frege logikáját), felhívja a figyelmet arra, hogy a relációknak van prioritása az objektumokkal szemben. A következő példában azonosítjuk a terminust az objektummal és a predikátumot a relációval. Vegyünk egy egyargumentumú relációt: x öntözi a virágokat. Az a mondat, hogy létezik egyetlen olyan x , hogy x öntözi a virágokat, egyértelműen meghatároz egy objektumot, noha nem nevezi meg. A relációk tehát képesek objektumokat meghatározni. Fordítva ez nem áll. Ugyanis ha csak objektumokat veszünk (és ebbe beletartoznak a függvények is, mert ezek objektumokból objektumokat létesítenek), akkor kell legalább egy reláció, nevezetesen az azonosság, hogy az objektumokból újabb és újabb relációkathoz az objektumokból újabb és újabb relációkat tudjunk létesíteni.

leírható a nyelv által. A modern formális logika a nyelvet formalizálja, a fent említett illúzió így a *Tractatus* 5.6-ban megfogalmazott állításból ered. A jogszabályok is nyelvi formulák, így a jogi érvelések nyelvi érvelések és ezért lehetséges azokat a modern formális logikával analizálni. Egyszersmind, mivel a nyelv határai jelentik az ember által értelmezhető világ határait, ezért lehet olyan illúzió, hogy a jog is képes lehet az élet minden területét lefedő szabályrendszer megalkotására. Ezt az illúziót erősítik egyébként a generatív nyelvi modellek valószínűségekre építő architektúrái is.

Frege szerint a számok halmazokba rendezhetők, és ezek a halmazok is halmazokat alkothatnak. Létezik az egyes dolgok halmaza, mint egy alma, egy körte etc., ami létrehozza az egy, mint elvont fogalom halmazát. Ebben az értelemben nincs különbség az egy kézzelfogható alma, és az egy fogalma között. A mennyiség itt már nem járulék, hanem mondjuk úgy, szubsztancia. Ebben a világban az az igaz, ami az igazság halmazába tartozik, aminek a definíciója pedig: igaz az, ami nem hamis. Ehhez természetesen meg kell határozni azokat a feltételeket, amelyek segítségével nem tartjuk igaznak azt, ami hamis. Ezek a feltételek a nyelv eszközeivel tételezett szabályok, normák, amelyeket a *Tractatus* mond ki a 4.024 pontban, ami a formális szemantika egyik princípiuma.

Természetesen, ahogy a jogelmélet, úgy a modern formális logika is folyamatosan alakult az elmúlt száz évben. A formális logika fejlődéstörténete Frege-vel indul és tekinthetjük a *Tractatus* egy nyelvi- filozófiai irányba történő továbblépésnek. A jogelméletben az imént felsorolt eredmények a 30-as években, leginkább a Tiszta jogtanon keresztül jelentek meg. Wittgenstein mellett egy másik nagyon fontos állomás, Tarski⁴⁰ modellelmélete. Eszerint az elmélet szerint az igazságot kizárólag modelleken keresztül értelmezhetjük a következő három szinten:

1. a T mondat igaz az M modellben az I interpretáció mellett;
2. a T mondat igaz az M modellben minden interpretáció mellett;
3. a T mondat igaz minden modellben minden interpretáció mellett.

Mindez azt jelenti, hogy az igazság megállapításához az elsőrendű formális nyelv és a metanyelv viszonyát kell elemeznünk. A metanyelvben tudjuk vizsgálat tárgyává tenni a formális nyelvet. A metanyelv adja meg, hogy mit tekintünk a formális nyelv szerint értelmes mondatnak. A metanyelv magyarázza a formális nyelvet (tárgynyelvet). Minden tárgynyelvi mondatot lehet a metanyelvben

⁴⁰ Alfred TARSKI: Az igazság fogalma a formális nyelvekben (1933). In: Alfred TARSKI: *Bizonyítás és igazság – válogatott tanulmányok*. Szerk.: RUSZA Imre. Budapest, Gondolat, 1990.

értelmezni. Ez adja meg a tárgynyelv kijelentéseinek az értelmét. Tarski szerint a tárgynyelv mondatai akkor és csak akkor igazak, ha a metanyelvi kijelentésnek megfelelnek. Tarski a metanyelv struktúráinak való megfelelésben írta le, a *veritas est adequatio rei et intellectus*, arisztotelészi–tamási gondolatot.

Eljutunk ahhoz a rendszerhez, amelyekben az igazság kritériumai a logikának megfelelő normák, azáltal, hogy a valóságot, leegyszerűsítő módon logikaivá transzformáltuk. Az igaz/hamis és az igazság fogalmi összecsúsznak. Mindez a valóság nagyon egysíkú leírásához és szabályozásához vezet, továbbra is nyitva hagyva az igazán lényeges kérdést: ki legitimálja a normát? Kié a hatalom az emberek (és a természet) élete felett? A nyelvi sémák felett áll-e valamilyen abszolút érvényű igazság? Szükség van-e egyáltalán ilyenre?⁴¹

A jog esetében, miután a jog tekintélyét rendszeren belülivé transzformáltuk (pl. a külső isteni, vagy az Istentől származtatott királyi tekintély helyett), felépítettünk egy olyan rendszert, amelyben a választásra jogosult polgárok különböző mértékű többsége alapozza meg a jog tekintélyét. A jelentős szavazati többséghez kötődő alkotmányok azok, amelyek a jog működési rendjének kereteit adják nyugaton. Látszólag a nép akarata szent és sérthetetlen.

A gyakorlat viszont azt igazolja, hogy ez a szentnek és sérthetetlennek tűnő akarat sem más, mint egy szabályozott akarati összesség. Azaz, szabályok mondják meg, hogy hogyan hozható létre, módosítható, alkalmazható az alaptörvény, ill. hogyan kell értelmezni a történeti alkotmányokat. Mindez működőképes lehet abban az esetben, ha a szabályok alkotója hajlandó arra, hogy magát is feltétlenül és transzparens módon alávesse a szabályoknak.

A gyakorlat azonban ennek az ellenkezőjét is mutathatja, kiderülhet, hogy a sérthetetlennek tűnő alapelvek is változékonyak lehetnek, akár a parlamentek, akár az alkotmánybíróságok, akár a jogdogmatikusok, vagy az egyszerű politikusok elméletei miatt, a hatalom megtalálja azokat a technikákat, amelyekkel saját magát mentesíti a saját szabályai alól.

Ráadásul a többség akaratának befolyásolására is egyre hatékonyabb módszerek állnak a hatalom rendelkezésére. Elég itt csak a személyre szabott mérhetőség, és ehhez kapcsolódóan a kommunikáció fejlődésére gondolni.

Még az olyan alapelvről is, mint a jogállamiság, kiderülni látszik, hogy nem jelent mást, csak egy egyszerű, és viszonylagos szabályösszességet. Természetesen mindez nem jelenti azt, hogy ne lenne szükség a normák egyes

⁴¹ Ezen a ponton érdemes a Böckenförde-paradoxonra gondolni. A kérdést részleteiben TURGONYI Zoltán járja körül a *Természetjogállam* című (Budapest, Kairosz, 2021) munkájában. KUMINETZ Géza: A jogrend természetjogi szemléletének időtállósága. *Magyar Sion*, 2007/2. 137–161.

területein előre rögzített szabályok megalkotására. Ha többek akarata a döntő, akkor ezt a tényt is formalizálni kell (normában rögzíteni). A visszaélések bekövetkezési valószínűségének csökkentésére született meg a fékek és ellensúlyok rendszere, vagy az általánosan elvárt erkölcsösség fogalma.

Felvetődik a kérdés – miután az imént említett garanciák egyre kevésbé hatékonyak –, hogy van-e egyfajta, a logikára épülő garanciája a társadalom szabályozásának? Esetleg alkalmasak lehetnek-e a gépek arra, hogy ezt a logikát normákban leírják és azokat megköveteljék a társadalom tagjaitól?

Frege – egy időre – mentálisan összeomlott, egyidőben azzal, mikor Russell egy, már az ókor óta ismert paradoxonnal szembesítette: Lehet-e egy halmaz önmaga eleme, pontosabban, ha vesszük az összes olyan halmazt, ami nem eleme önmagának, egyidejűleg axiomatikusan kijelenthetjük-e (a naiv halmazelmélet komprehenziós axiómasémája által), hogy ez az összesség szintén halmaz. Elemzésünkben a következőképp alakíthatjuk át a kérdést: Alkothat-e a jog jogot? Képes-e a jog arra, hogy azon belül, ha nem is az igazság, de legalább a jogszerűség kritériumait egyértelműen meghatározhassuk? Ha az alaptörvény alapján alkotunk jogot, akkor milyen jog alapján alkotjuk az alaptörvényt? Ezen a ponton vetődhet fel a történeti (történelmi) alkotmányok szerepe.⁴²

Természetesen vannak különböző módszerek a jogrend és az alkotmány függetlenségének, vagy a függetlenség látszatának biztosítására. És ezek a módszerek egészen jól működtek addig, amíg az emberek hittek a szubsztanciális különbségekben. Most viszont, hogy egyre jobban felismerni vélik: minden egynemű, minden ugyanolyan szabály, egyre inkább kétségbe vonják egyes szabályok „felsőbbrendűségét”. Ez természetes jelenség, ahogy a logisztika megbicsaklása is az volt. Csakhogy ebben az esetben mi lehet mindennek az alapja? A kérdés, hogy a szabályozás „tekintélyét” magában a szabályban, az észszerűségben és szerződésekben, vagy valahol másutt kell-e keresni?

„Ohó álljunk csak meg. Ön azt mondja, a rögeszmém, hogy örült vagyok. De hiszen tényleg az vagyok, az imént mondta. De hiszen akkor ez nem rögeszme, akkor az egy logikus gondolat. Tehát nincs rögeszmém. Tehát mégse vagyok örült. Tehát csak rögeszme, hogy örült vagyok, tehát rögeszmém van, tehát örült vagyok, tehát

⁴² RIXER Ádám: A történeti alkotmány vívmányaiival kapcsolatos tudományos vita újabb fejleményei. *Glossa Iuridica*, V. évf., 2019/3–4. 285–297.

igazam van, tehát nem vagyok örült. Mégiscsak gyönyörű dolog a tudomány!⁴³

Érdekes gyógyír erre a dilemmára az, ahogy az igazsággal foglalkozó bírók járnak el. A bírók ugyanis nemcsak a jogrendnek, hanem a lelkiismeretüknek⁴⁴ is alá vannak vetve. Máris megjelenik egy új, transzcendens és személyes szempont,⁴⁵ ami megbontja a logika zárt rendszerét. Érdekes megközelítés ennek kapcsán Werbőczyé, aki a Tripartitum előbeszédének 15–16. cikkében elemzi a bírói lelkiismeretet olyan esettel összefüggésben, ahol a bíró magántudomása eltér a perben felhozott bizonyítékokból kibontakozó igazsággal – ilyenkor szerinte végső soron nem az egyéni, hanem a bírói, hivatali lelkiismeretét kell követnie, különben utat nyitna az egyéni lelkiismeretre hivatkozó bírói önkény előtt... Látható a példából, hogy a „személyes szempont” beville az ítélezésbe rejt magában veszélyeket is.

Természetesen az esetek nagy része, az élet szabályozandó kérdéseinek tekintélyes hányada elintézhető tiszta logikai, normatív rendben. Ahogy már említettük, ha mással nem, hát azzal: ez a döntés, és ez végrehajtható. Mégis vannak azonban olyan esetek, amikor a döntés mélyebb megalapozást kíván, mert a döntés formális „tekintélyét” nem ismeri el a közösség. Az „erőből” igaznak tételezett döntések megbonthatják a döntést legitimáló hatalmi struktúrákat. Jellemzően ez okozza a diktatúrák vesztét.

Ennek az egyik sajátos oka – az emberi együttélést érintő kérdésekben – első lépésben nem is annyira az igazság absztrakt vágya, mint inkább az az irigység (ahogy arra Rawls is felhívja a figyelmet), ami megakadályozza, hogy más jogosulatlanul jól járjon. Gyakran ezekből az irigység tapasztalatokból születnek a véres forradalmak,⁴⁶ a rezsim-váltások.

⁴³ KARINTHY Frigyes: *Örült sikerem a tébolydában. Betegek és bolondok*. Budapest, Szukits, 1996.

⁴⁴ STIPTA István: *A pénzügyi közigazgatási bíróság tevékenysége (1884–1896)*. Budapest, Dialóg Campus, 2019. 82.; BIRHER (2021) i. m. 91.

⁴⁵ Érdekes megközelítés ennek kapcsán Werbőczyé, aki a Tripartitum előbeszédének 15–16. cikkében elemzi a bírói lelkiismeretet olyan esettel összefüggésben, ahol a bíró magántudomása eltér a perben felhozott bizonyítékokból kibontakozó igazsággal – ilyenkor szerinte végső soron nem az egyéni, hanem a bírói, hivatali lelkiismeretét kell követnie, különben utat nyitna az egyéni lelkiismeretre hivatkozó bírói önkény előtt, tudnunk kell azonban azt is, hogy a reflektálatlan „személyes szempont” beville az ítélezésbe rejt magában veszélyeket is. A gyakorlatban előfordulhat, hogy ilyen konfliktusok miatt érdemesebb inkább tartózkodni az ítélezéstől, (szubjektív összeférhetlenség) mit ambivalens ítéletet hozni.

⁴⁶ Jótanács diktátoroknak: ne adjanak okot arra, hogy irigykedjenek rájuk az emberek.

Russell korábban felvetett paradoxonára a halmazok elméletében nincs önmagában teljes megoldás. A Whiteheaddal közösen kidolgozott⁴⁷ saját elmélet nem teljeskörűen elfogadott a matematikusok körében. Részben igaz ez más megoldásokra is, így a Neumann–Bernays–Gödel-halmazelméletre, amelyik szerint R (R jelöli az önmagukat elemként nem tartalmazó halmazok összességét) nem halmaz, hanem osztály. Az osztályelmélet a gondolkodást az azonosságban (egyféle entitásban) való gondolkodás felől elviszi oda, hogy a valóságot halmazokként és osztályonként, elsődleges és másodlagos entitások képében értelmezi.

A jogalkotás vonatkozásában mindez azt jelenti, hogy a jogi normarend keretrendszerének a leírása során olyan fogalmakat is alkalmaznunk kell, amelyek nem transzformálhatók teljes egészében jogi jellegűvé. Megjelenik a jog absztrakt fogalma, amelyik nem eleme a jog halmazának.⁴⁸

Ez a fogalom lesz az, ami egy másik, a közösség életét szabályozó normarendhez, nevezetesen az erkölcsöz kapcsolódik. Az erkölcs rendje is egy zárt halmaz, saját terminológiával, saját fogalmi renddel, a lelkiismerettel és a közösség tekintélyével, mint legitimáló tekintéllyel. Azáltal viszont, hogy az erkölcs is a normák egyik fajtája, kapcsolódik a joghoz, mint a normák másik fajtájához. Ez a kapcsolat viszont nem konstitutív, hanem absztrakt, elvont, abból származik, hogy mindkét szabályrendszer normarend.⁴⁹

A tisztán formális logikára épülő jogrend, mint a szabályozás alapeleme működőképes, azonban a technikai keretrendszerek fejlődése miatt át fog alakulni, és egyre inkább szabvánnyá (standard), irányelvvé, vagy protokollá válik, aminek a veszélyeit a korábbiakban már bemutattuk. A jogban már most is vannak olyan területek, ahol a kétértékű logikán alapuló szabályozás és szankcionálás kézenfekvő lenne. Egyszerűen lehetne szabályozni pl. a gyorshajtás bírságolását egy, az autóba épített navigációs és sebességmérő rendszer segítségével. Még sincsenek erre irányuló törekvések, mivel a közlekedést gyakran a szabályok megszegése teszi lehetővé. Gondoljunk csak bele, ha egy autópályán mindenki

⁴⁷ A tipizált halmazelmélet, vagy típuselmélet olyan alternatív halmazelméletet, amelyet a *Principia Mathematica*-ban írnak le a szerzők.

⁴⁸ Ezen a ponton érdemes a természetjog kérdésével mélyebben foglalkozni. KUMINETZ Géza: *Egy tomista jog- és állambölcsélet vázlatja, II.* Budapest, Szent István Társulat, 2018.

⁴⁹ Ez a norma-komplexitás egészül ki a későbbiekben a vallás normarendjével. A téma fontosságát jól jelzi, hogy napjainkban a vallási normák mentén látszanak kialakulni fegyveres konfliktusok. Úgy tűnik, amíg a globális szinteken a „tisztá” jogi szabályozás csődjenek vagyunk tanúi, addig a helyi szinteken egyre nagyobb jelentőséget kapnak a vallási alapú konfliktusok, amelyek jellemzően a vallás normatív tartamának nem megfelelő értelmezéséből fakadnak.

betartaná a követési távolságot, sűrű forgalom esetén egyszerűen nem férnének el az autók az úton.

A következő időszak alapvető jogalkotási kérdése lesz, hogy mit lehet automatizálni, meddig lehet az emberi magatartást a kétértékű logika keretei között szabályozni?⁵⁰ Fontos szem előtt tartani: attól, hogy valami igaz (logikai rend), nem biztos, hogy igazságos is (ontológiai rend).

Egy szemléletes példával azt mondhatnánk, hogy egy henger kétdimenziós vetületi képe lehet kör és négyszög egyaránt, úgy, hogy mindkét kijelentés igaz, a valóság egészét kiemelő absztrakció azonban megnyitja az újabb dimenziókban való értelmezések lehetőségét is, egészen az igazságosság fogalmáig kalauzolja az értelmet.⁵¹

Elmondható, hogy a jelenleg, a szokások alapján még egységesnek tűnő jogi szabályozási rendszer két irányba fog továbbfejlődni. Egyrésztől a tisztán logikai, igaz/hamis dichotómiában értékelő, könnyen formalizálható szabályozásra (technikai optimalizálás), másrésztől pedig az igazság kérdését egyre inkább fókuszba helyező, az ember elvonatkoztatásra képes lényegét megragadó, a normák kooperációjára épülő szabályozásra (humanizáció). Ennek az új szabályozási rendszernek az alapjainál fontos szerepet kell, hogy kapjon az erkölcs és a vallás „felfelé nyitott” szabályozási rendje is. Ezeknek az átalakulásoknak a nemzeti szintű keretei még csak nem is látszanak, szemben a nemzetközi szabványosító testületek látszólag spontán alakulásával.

5.1. Létezik-e az egyetemes, transzcendentális logika? Ha igen, alkalmazható-e?

Könnyen lehet, hogy a megoldáshoz egy új logikai megközelítés segítségével is közelebb juthatunk. Ahogy láttuk, jelentés és igazság elválaszthatatlan egymástól.⁵² A formális logika alapegységei azonban nem a jelentések, hanem a formalizált kijelentő mondatok (ún. formulák): ezekhez rendel igazságértéket és vizsgálja az igazságátvitelt (vagyis az igaz igazságérték megőrzését) az egyes formulák között. Az ortomoduláris logika egy új, Papp Tibortól származó

⁵⁰ Az egyik legjelentősebb kérdés a készpénz nélküli fizetések nyilvántartása és elemzése lesz. Ez a nyilvántartás annak a kérdését is fel fogja vetni, hogy ki az, aki elemezhet, és ki határozhatja meg a kivételeket? Vagy, egyáltalán, működhet-e a rendszer kivételek nélkül? Természetesen ezek a kérdések is meg fogják haladni az egyes nemzeti szabályozási kompetenciákat.

⁵¹ Alessandro M. RAVAGLIOLI: *Pszichológia*. Budapest, Szent István Társulat, 2024. 57–59.

⁵² Michael DUMMETT: *A metafizika logikai alapjai*. Budapest, Osiris, 2000. 1. és 3. fejezetek.

értelmezése szerint (Transzcendentális Logika és Dinamika) azonban lehetséges maguknak a jelentéseknek, mint algebrai egységeknek (ún. nócióknak) a közvetlen formális leírása. Az ortomodularitás lehetővé teszi, hogy egy nóciót egy másik nócióra vetítsünk, és ez a vetítés már valódi jelentésátvitel, vagy más néven analógia. A nóciókból halmazokat és igazságértéket az egyes kontextusokra történő vetítés által lehet létrehozni, önmagában egy nóció sohasem azonosítható halmazzal vagy igazságértékkel, mert annál sokkal több. Az egyes kontextusok így sohasem tudják teljes egészében megragadni a kontextusfüggetlen valót (a nóciót). Ez a transzcendentális logikának nevezett elmélet azt a célt tűzte ki, hogy Weissmahr Béla Ontológiájának⁵³ logikai bázisát formálisan kifejezze.

Nagyon leegyszerűsítve mindez azt jelenti, hogy minden rendszer, így a jogrendszer alapja is csak az lehet, hogy létezik az igazság. Ez az az alapkijelentés, amely mint transzcendentális tapasztalat van adva, és amelyet nem vonhatunk kétségbe. Maga az igazság azonban soha nem bizonyítható, a szükségszerűsége viszont megcáfolhatatlan. Ennek fényében tehetünk csak olyan kijelentéseket, amelyek a kijelentések és a valóság, az ítéletek és a tényállások közti megfelelést valószínűsítik. Ezeket az állításokat ezideig csak emberek (szabad akarattal rendelkező (vö. lelkiismert), gondolkodó lények tudták tenni. Kérdés, hogy a transzcendentális logika alkalmas lesz-e arra, hogy az embernél megbízhatóbb módon alkosson szabályt, és mondjon ítéletet?⁵⁴

Weissmahr Béla szerint a világos fogalmakkal kifejezhető ismereteink csupán csak ismereteink előterét jelentik. Ezen előtér mögött azonban van egy háttér, amiből világos fogalmainkkal kifejezhető ismereteink kifejlődnek. Ismereteink előterét az egyértelműen lehatárolt objektumok és köztük igaz hamis relációk (univokáltság) jellemzik, míg a háttérben a bizonytalanság, az egyértelmű határok ki nem jelölhetősége, az analógia az úr. A háttérnek kulcsfontosságú szerepe van.

⁵³ WEISSMAHR Béla: *Ontológia*. Bécs–Budapest–München, Mérleg, 1992.

⁵⁴ Az egyik próbálkozás, hogy visszafejteni a nagy neurális hálózatok struktúráját (az agy működésének megértéséhez hasonló komplexitású probléma, de legalább vizsgálható), és kiválogatni/elhagyni azokat a kognitív állapotokat, melyek potenciálisan veszélyesek az emberiségre. A másik, hogy etikai szabályokból egy védőréteget építünk, iteratív bővítéssel, ami jólnevelté, etikusan cselekvővé, etikusan kommunikálóvá teszi az AI-t, adott esetben a ChatGPT-t. E másodikról matematikailag bizonyítható, hogy nem ad teljes megoldást, kicselezhető. A harmadik megközelítés egyfajta evolúciós megoldás lehetne, szimulált környezetben, szimulált világban együttműködő AI-k fejlesztése, lényegében szelekciós módon. Nem akarom részletesen magyarázni, hogy ez utóbbinak milyen óriási erőforrás és időigénye van.

Az univokálitás teszi lehetővé, hogy a megismerő alanyt világosan elszeparáljuk attól a valóságtól, amit megismer. Ez a szeparáció vezet a radikális szkepticizmushoz vagy a karteziánus démonhoz. Az analógiában azonban az azonosság és a különbözőség egyszerre áll fenn „a létezők abban azonosak, amiben különböznek”. Így a háttér biztosítja megismerésünk igaz voltát: a háttérben a megismerő azonos-különbözik a megismerttől az analógiában, a megismerő ebből a háttérből hozza létre az előteret az értelme által (ezt a folyamatot nevezzük univokalizációnak), amely előtér már alkalmas nyelvi közlésekre. A háttér az előtér nélkül kifejezhetetlen, az előtér a háttér nélkül nem tud vonatkozni a valóságra.⁵⁵ A háttérből nő ki minden értékkel ellátott ismeretünk, az értékfelismerés nem más, mint a háttérben eleve adott ismeret megnyilatkozása.⁵⁶

A transzcendentális tapasztalás szerint értelmezhetővé válik a kijelentés: a dolgok abban azonosak, amiben különböznek. Weissmahr Béla ontológiájának az igazsággal kapcsolatban megfogalmazott kijelentése az, hogy az igazság egyszerre abszolút érvényű viszonyítási pont és megfelelés is az megismerő alany és a megismert tárgy között. Minél jobban kirajzolódik a különbség a megismerő szubjektum és a megismert tárgy között, annál inkább létrejön az egybeesés a megismerés „objektivitásában”. Mindez a normaalkotás rendjében azt jelenti, hogy fel kell tételeznünk az igazság fogalmának meglétét, de el kell fogadnunk azt is, hogy az igazság feltárása egy soha le nem záruló folyamat, amelynek alapja az alany és a tárgy közti különbözőség módszeres megteremtése, a felismerésben megélt egység érdekében. Weissmahr kiindulópontja ontológiai, szerinte a létben az egység és a különbözőség egyszerre van jelen, elválaszthatatlan módon,⁵⁷ végtelen egyszerűségben.⁵⁸

Ebben az „objektívációban” segítenek az előre tételezett normák, mint lehetséges kontextusok, azonban azok transzcendenssé formálása irreális, helyette fel kell ismerni, hogy az ember igazságfogalma egy, a maga teljességében soha nem definiálható valóság, amit a hazai jogszabályban használt „lelkiismeret” szónak megfeleltethető szabad akarattal rendelkező szellem képes megközelíteni, annak esélye nélkül, hogy azt teljességgel elérje. Ez az alapvető felismerés biztosítja az emberi szabadság tényleges kereteit, és ez az, ami végső soron megkülönbözteti a gépi és emberi intelligenciát egymástól. Bármilyen mérték-

⁵⁵ WEISSMAHR (1992) i. m. 78–85.

⁵⁶ Ezt hívhatjuk háttérismeretnek, aminek az alapja a transzcendentális tapasztalat.

⁵⁷ Vö. „Kezdetben volt az Ige” (Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ λόγος, καὶ ὁ λόγος ἦν πρὸς τὸν θεόν, καὶ θεὸς ἦν ὁ λόγος).

⁵⁸ Paul GILSON: *La semplicità del principio. Introduzione alla metafisica*. Piemme, 1992.

ben is képes a technikai optimalizáció hatékony megoldásokat kidolgozni, nem tekinthetünk el a humanizáció elvének még fokozottabb figyelembevételétől. Az embernek fontosabbnak kell lennie, mint a struktúráknak.⁵⁹

„A számunkra legfontosabb megismerésekben azonban az értékeség szempontja nem kapcsolható ki. Ha egyszermind tekintetbe vesszük, hogy az értékesség soha nem fejezhető ki teljes fogalmi egyértelműséggel [tehát háttéri], úgy ebből az következik, hogy a számunkra legjelentősebb ismeretekre nézve nem számíthatunk olyan az értelmet mintegy kényszerítő bizonyosságra, mint amelyet például egy fogalmilag világos és egyben szemléletes geometriai levezetés szolgáltatni tud [tehát előtéri]. [...] Azt értékek nem kényszerítik, hanem csak felszólítják a szabad emberi akaratot, és a belőlük kiinduló hívás annál kevésbé kényszerít, minél magasabb rendű értékekről van szó. Az értékek valamiképpen vonzanak ugyan, de csak annyiban, amennyiben az ember maga nyílik meg feléjük. A legjelentősebb érték, az erkölcsi érték kizárólag szabadon valósítható meg, hiszen ez végeredményben nem más, mint a magát szabadon meghatározó személynek magának értékessége, illetve jósága, mely azáltal jön létre, hogy a cselekvő személy a legjobb tudása szerint az objektív értékek szerint tájékozódik. Ebből érthető, hogy az egzisztenciális igazságok kifejezett megismerése függ a szabadság helyes használatától, azaz az erkölcsi értékeknek megfelelő viselkedéstől.⁶⁰”

Látható tehát, hogy az analógiás háttér megértésén áll vagy bukik az igazság megértése, mert minden univokalizált (tehát előtéri) igazságfogalmunk ebből a háttérből ered. Így felmerül az igénye egy olyan formális rendszernek, ami nem csak az előtér univokalizációját, hanem a háttér analógiáját is kifejezhetővé teszi, és amiben algebrai műveletekkel meg lehet valósítani az univokalizációt, vagyis az átmenetet a háttérből az előtérbe. Ezt a formális elméletet Transzcendentális Logika és Dinamikának nevezzük (TLD). Logika, mert egy algebrai logikai környezetet teremt, amiben az analógiás és univokális kapcsolatok kifejezhetőek. Az analógia kvintesszenciája az ortomodularitás, mivel az analógia az

⁵⁹ Ferenc pápa beszéde az egyetemi és kulturális élet képviselőihez. Budapest, PPKE ITK, 2023. április 30. <https://tinyurl.com/h9mkvfx>

⁶⁰ WEISSMAHR Béla: *Bevezetés az ismeretelméletbe*. Róma, 1978. 99.

ortogonális projekciókban valósul meg: az A és B közötti kölcsönös projekció az, amit Weissmahr Béla kölcsönös egymásba hatolásnak (interpenetrációnak) nevez.⁶¹ Ugyanakkor dinamika is, mert az interpenetráció perichoréziszt (egyfajta egymásba átforgást) is jelent, így az analógiás kapcsolatok differenciálegyenletekkel kifejezhető dinamikát létesítenek.

A folyamat tehát így foglalható össze: a háttérben adottak a létezők, amelyek között analógiás kapcsolat (interpenetráció) van. Ezt a struktúrát egy univokalizáció (tehát egy algebrai művelet) által attribútumokkal ellátott objektumokká (tárgyakká) transzformáljuk. Nézzük ezt részletesebben.

1. Az objektumok és attribútumaik kapcsolatát kétféle módon interpretálhatjuk: arisztotelészi módon, amikor az attribútumok az elemi egységek (az arisztotelészi accidensek) és az objektumok attribútumok halmazai, vagy Frege-i módon, amikor az objektumok az elemi egységek (a Frege-i referenciák) és az attribútumok objektumok halmazai. Fontos, bármelyik módon is interpretáljuk, az átalakítható a másikká. Az arisztotelészi interpretáció előnye, hogy közelebb áll a tradicionális fogalmakhoz, a Frege-i interpretáció előnye, hogy közelebb áll a nyelvhez.
2. Az univokalizáció nem egyértelmű, rengeteg különböző univokalizáció értelmezhető. Közös jellemzőjük, hogy órási nagy információvesztéssel járnak, ez az ára az egyértelmű kifejezhetőségnek.

Amikor a jogpozitivisták a teljes relativizmusba sodródnak, vagyis amikor csak a különböző előtereket (itt jogrendszereket) nézik, és állítják, hogy az igazság csak az egyes rendszereken belül értelmezhető, elfelejtik, hogy a különböző jogrendszerek ugyanannak a valóságnak különböző univokalizációiként jönnek létre. Persze itt még igazuk lehet abban, hogy végül is teljesen mindegy mi van a háttérben, hiszen rengeteg különböző univokalizáció lehetséges és ki így, ki úgy univokalizál.

3. A létezők közötti analógia (interpenetráció) dinamikát létesít. A dinamikában megmutatkozik egy nagyon speciális, 'időben' konstans algebrai egység (az ún. esszencia-operátor), ami bár virtuális, hiszen kívül áll a létezőket leíró algebra alaphalmazán, de mégis valós, mert a páronkénti interpenetrációk által létesített dinamika vezérlését átveszi. Ez az esszencia-operátor biztosít egy optimális, legkevesebb információvesztéssel járó univokalizációt. A TLD ezt tudja model-

⁶¹ WEISSMAHR (1992) i. m. 219.

lezni, tehát az esszencia-operátor matematikai tulajdonságai TLD-ben megmutatkoznak.

A jogpozitivisták fenti relativizmusa az esszencia-operátor miatt omlik össze. Ugyanis tény, hogy elvileg végtelen számú univokalizáció lehetséges, de az is tény, hogy ezek közül van egy kitüntetett, egy legjobb univokalizáció és minden jogrendszernek kötelessége ezt keresni, ha törekszik arra, hogy benne az igazság a legteljesebb módon megvalósulhasson.⁶²

5.2. Transzcendentális tapasztalat és lelkiismert

A témakörben jelentős kérdés, miért nagyon veszélyes Roland Freislernek, a náci Népbíróság elnökének kézzel, Hitlerhez írott „levele”, amelyik kizárja a jogalkalmazás során az egyéni bírói lelkiismeret alkalmazásának lehetőségét, alárendelve azt a Führer akaratának, mintegy „gépiesítve” így a jogalkalmazást.

„Führerem!

Hadd jelentsem Önnek, Führerem, a hivatalt, amelyet gondjaimra bízott, elfoglaltam és beledolgoztam magam. A köszönetem a felelősségért, amelyet Ön rám bízott abban áll, hogy hűségesen és teljes erőmmel a Birodalom biztonságáért és a Német Nép belső egységességéért saját példámmal bíróként, és a Népbíróság munkatársainak vezetőjeként dolgozom, büszkeséggel az Ön, mint a Német Nép legfőbb Urának és Bírójának irányába, azért, hogy az Ön legfőbb politikai bírósága jogszolgáltatásáért lehetek felelős. A Népbíróság azon fog fáradozni, hogy úgy ítéljen, ahogy Ön, Führer, az ügyet megítélné. Heil Führerem! Maradok hűségben, az Ön politikai katonája, Roland Freisler.”⁶³

⁶² Itt kell megjegyezni, hogy ezt a kérdést kutatja az intencionalitás elmélete kapcsán Franz Brentano is, aki a jók közül a legjobbat kívánja megtalálni. Mi az, ami „szentesíti, hogy mi a »nagyobb jó«”? FRANZ BRENTANO: *Az erkölcsi ismeret eredete*. Budapest, Kossuth, 1994. 47–49.

⁶³ „Mein Führer! Ihnen, mein Führer, bitte melden zu dürfen: das Amt, das Sie mir verliehen haben, habe ich angetreten und mich inzwischen eingearbeitet. Mein Dank für die Verantwortung, die Sie mir anvertraut haben, soll darin bestehen, daß ich treu und mit aller Kraft an der Sicherheit des Reiches und der inneren Geschlossenheit des deutschen Volkes durch eigenes Beispiel als Richter und als Führer der Männer des Volksgerichtshofs arbeite, stolz, Ihnen, mein Führer, dem obersten Gerichtsherrn und Richter des deutschen Volkes, für die Rechtsprechung Ihres höchsten politischen Gerichtes verantwortlich zu sein. Der

Jól látható, hogy a személyes felelősség nem kerülhető meg az egyes döntések esetében. A lelkiismert kérdése pedig rögtön túlemeli a jog logikáját az erkölcs, vagy akár a vallás normarendjei területére is.

Olyan modellt kell tehát megalkotni, amelyik figyelembe veszi az egyén és a csoport viszonyát (a gondoskodás minimumainak meghatározása mellett), amelyik képes a csoportok közti egyensúly fenntartására, és a globális érdekek figyelembevételére egyaránt. Olyan szabályozási rendszer kell, amelyik egyéni, nemzeti, nemzetközi szinteken értelmezi az igazságosság kérdéseit, figyelemmel a jog, az erkölcs és a vallás szabályozási sajátosságaira, úgy, hogy a globális fenntarthatóságot, mint transzcendentális alapelvet tartja szem előtt.

A norma az egyének arra vonatkozó meggyőződése (hite), hogy a közösség által elismert módon alkotott szabályok megtartása rá nézve a lehető legkisebb rossz. Az ilyen módon létrehozott tekintély (megszemélyesült meggyőződés vagy hit) egészen addig képes szabályozni (hatalmat gyakorolni), amíg az azt megalkotó hit fennáll.

A jog esetében a jogalkotásra és jogalkalmazásra vonatkozó hatalom, az erkölcs esetében a közösség és az önazonosság megtartására vonatkozó hatalom, a vallás esetében pedig az isteni hatalom az, amelyik a közösséget a szabályozáson keresztül összetartja.

A legújabb időszakban a technikai szabályozás (szabványok, irányelvek, protokollok) a józan észre hivatkozva, a (gazdasági) célszerűséget az előtérbe helyezve teremtik meg a szabályozáshoz kapcsolódó tekintélyt.

Mindez az eddig megszokott szabályozási módszerek teljes átalakítását kívánja meg, és a szabályozás komplexitása miatt csak a mesterséges intelligencia bevonásával valósítható meg.

Egy esetleges új modell alkalmas lehetne arra, hogy az egyszerű esetekben (*easy case*), tisztán az előre rögzített klasszikus logika alapján döntsön (formalizált szabályalkotás és döntés), a nehezebb esetekben viszont (*hard case*) ki kell bővíteni az értelmezés horizontjait más normarendek előírásaival is, megengedve a tisztán nemzeti, jogi szabályozáson túlmutató szabályok figyelembevételét is. Ennek egyébként van is lassanként erősödő gyakorlata a választottbíróságok gyakorlatában, különösen is a nemzetközi jog tekintetében. Ebben az esetben a döntések az absztrakció egyre magasabb szintjein jelenhetnek meg.⁶⁴ Az *easy case* és a *hard case* elválasztása nem mindig könnyű (pont a fentebbi gyorshaj-

Volksgerichtshof wird sich stets bemühen, so zu urteilen, wie er glaubt, daß Sie, mein Führer, den Fall selbst beurteilen würden. Heil mein Führer! In Treue, Ihr politischer Soldat Roland Freisler.” idézi BIRHER Nándor: Értékalau (köz)igazgatás. Budapest, L’Harmattan, 2021. 95.

⁶⁴ Ez a súlyok szerinti lineáris transzformáció helyett alkalmazott projekció.

tás szabályozásával kapcsolatos példa mutatja). A modell részévé kell tenni azt a folyamatot, amelyben a kettőt, sokrétű tapasztalatok birtokában, gondosan mérlegelve szétválasztják. S valószínűleg azt a folyamatot is, hogy az *easy case* könnyű eset jellege bizonyos körülmények esetén megkérdőjelezhető legyen.

A jogban csak jogi elem lehet. Viszont a jog önmagában nem alkalmas arra, hogy az élet minden területét szabályozza. Le kell írni az egyéb normarendekkel való kapcsolatrendszerét, és a döntések komplex, a jogon túlmutató, egyúttal objektív és racionális szerkezetét.

Érdeemes röviden kitekinteni a ma ismert harmadik jelentős normarendre, a vallásra is. A vallások azok a normarendek, amelyek a totalitás magyarázatának igényével lépnek fel. Éppen ezért lehetnek minden döntés végső horizontjai. Ügyelni kell azonban arra is, hogy a transzcendentális logika a formális logika alapelvein nyugszik, és ezt közvetlenül egyetlen normarend sem írhatja felül.

Fontos tudatosítani, hogy az eltérő vallások eltérő emberképe konfliktust vetíthet előre, ha ezek közül bármelyik a kizárólagosság igényével lép fel egy vallási szempontból plurális társadalomban. Ennek ellensúlyozására meg kell találni a vallásokban közös szabályozási minimumot, mint például az élet feltétlen tiszteletét.⁶⁵

Minél kevésbé vannak szoros kapcsolatok az egyes normarendek között, annál nagyobb a veszélye annak, hogy a döntések kiszámíthatatlanok, és ki-egyensúlyozatlanok lesznek. A normarendek közti kapcsolat sokféle csatornán keresztül kell, hogy működjön, mint például a jogalkotó, jogalkalmazó lelkiismerete, a közösség kultúrája, a politikai alapelvek komolyan vétele, vagy a szabványosításért felelős testületek létrehozásának módjai. Jelen felsorolás csak egy rövid példa a normarendek kapcsolódásának végtelen hálózatából. Minél erősebbek a kapcsolatok a normarendek között, annál robosztusabb (ellenállóbb) a rendszer, és annál biztosabb az egyes normarendek működése is.

Az igazság kérdése csak egzisztenciális kérdés lehet. Nem megválaszolható sem az empiria, sem a ráció útján. Kizárólag az élet végső értelmének fényében értelmezhető a kérdésfelvetés.⁶⁶ Nem felejthetjük el, hogy a mesterséges

⁶⁵ „Az emberi testvériségről szóló dokumentum a világ békéje és a közös együttélés érdekében” címet viselő nyilatkozatot február 4-én írta alá Abu Dzabiban Ferenc pápa és az Al-Azhar főimámja Ahmed Al-Tayyib.

⁶⁶ „Az igazság kezdetben kérdések formájában jelentkezik az ember számára: van az életnek értelme? hova vezet az élet? Első pillantásra az embernek mint személynek a létezése teljesen értelmetlennek tűnhet. Nincs szükségünk az abszurdításokat képviselő filozófusokra vagy a Jób könyvében olvasható provokatív kérdésekre ahhoz, hogy kételkedjünk az élet értelmében.” II. JÁNOS PÁL pápa: *Fides et ratio kezdetű enciklikája püspökeihez a hit és az értelem kapcsolatának természetéről*. Róma, 1998. szeptember 14. 1. pont.

intelligencia csak a valóság egy modelljét, a generatív nyelvi modell a nyelv modelljét alkotja meg, de magát a valóságot, mint létezőt érintetlenül hagyja. A betegséget mutató, bármilyen részletes, akár előrejelzést is tartalmazó felvétel, elemzés teljesen más, mint a betegséget elszenvedő személy. Legyen bármilyen tökéletes a modell, a megélt valóság mindig teljesen más. Természetesen itt is igaz a weissmahri belátás, amely szerint minél nagyobb az objektivitást biztosító különbözőség, annál nagyobb az ismereti egység.⁶⁷

6. Összegzés

1. A normák értelmezése csak részben lehetséges önmagában, csak részben formalizálható, mivel nagyon sok terület értelmezéséhez kellenek külső tekintélyek.
2. Még ezek a külső tekintélyek is csak egyfajta kontextusként tudnak funkcionálni a jogértelmezés során, teljes értelmezési horizontot nem képesek biztosítani.
3. Ezért elengedhetetlen a lelkiismeret, mert a teljes értelmezést csak egy szabad akarattal rendelkező szellem képes megközelíteni.
4. A mesterséges intelligencia tehát sohasem válthatja ki az ember által alkotott ítéletet. Ahogy a *summum ius, summa iniuria* jogelv érvényes marad, ugyanígy, a tisztán gépi döntés sem lesz a szó általános értelmében igazságos, hanem csak technikailag megfelelő (igaz – a hamissal szemben).⁶⁸
5. Azaz összegzésként megállapíthatjuk, hogy a jogban megjelenő igazság kérdése valós kérdés, azonban az igazság kérdésére nem adhatunk végleges választ,⁶⁹ ellenben leírhatjuk azt a folyamatot, amelyik a válasz kialakításához elengedhetetlen.

„Mind Keleten, mind Nyugaton fölismerhető egy út, mely évszázadok során egyre előbbre vitte az emberiséget az igazsággal való találkozáshoz és foglalkozáshoz. Ez az út az egyes emberek öntudatában bontakozott ki és nem is történhetett másként: minél inkább megismeri az ember a körülötte lévő valóságot és a világot, annál inkább fölismeri a maga egyedülálló voltát, s közben egyre sürgetőbbé válik számára a dolgok és saját léte értelmének kérdése.”, Uo. 26. pont.

⁶⁷ WEISSMAHR (1992) i. m. 81., 86., 103.

⁶⁸ *Fiat iustitia, et pereat mundus.*

⁶⁹ WEISSMAHR (1992) i. m. 53.

Megállapíthatjuk, hogy az igazság és az ember személyes létének kérdése szoros összefüggést mutat. Legyen ez a személyes lét egyéni, vagy akár közösségi, ahogy az már Platón is felvettette *Az állam* című munkájának második könyvében.⁷⁰ Ennek az igazságnak a gondozása és a hatékony szabályozási környezet kialakítása minden normákkal foglalkozó hivatásrend legsürgetőbb feladata.

Függelék

Az imént leírtak gyakorlati alkalmazását egy példán keresztül kívánjuk szemléltetni. A technikai változás jelentős mértékben megváltoztatja a több mint száz éve változatlan közlekedési szabályokat.

Eddig az irodalom az önvezető járművekkel kapcsolatban elsősorban a felelőség kérdését vizsgálta. Valójában ennél sokkal fontosabb a teljes szabályozási környezet megváltozása a következők miatt:

1. Kialakul a járművezetés legalább két új módozata a korábbi ember által vezetett járművek mellett:
 - a) az autonóm (teljeskörűen önvezető) járművek és
 - b) a hagyományos járműveket vezető robotok
2. Ennek következtében létrejön a közlekedési szabályozás egy teljesen új szintje, ahol a szabályokat egyre nagyobb részben nem az előre rögzített előírások, hanem a helyzethez alkalmazkodó, az állandó kommunikáció következtében kialakított szabályok határozzák meg.
 - a) Feleslegessé válhatnak az egyes sebességkorlátok akkor, ha a közlekedés szereplői képesek az objektív méréseik következtében, az egymással való adatmegosztás során a lehető legnagyobb sebességet meghatározni, a lehető legmagasabb biztonsági szint mellett.
 - b) Ennek a másik olvasata, hogy már jelenleg is meg lehetne oldani a sebességhatárok betartásának kötelező mérését, az egyes gépjárművekbe épített adatrögzítők segítségével, azonban ez nem társadalmi érdek, mivel az ezzel járó emberi ellenállás nagyobb-nak tűnik, mint a biztonság növelésében elért pozitív hatás.
 - c) A szabályozásban a jogot jellemző dichotómia helyét átveszi a valószínűségek számítása.

⁷⁰ „SZÓKRATÉSZ: Bizonyára abban, ami nagyobb, több igazságosság található és könnyebben észrevehető. Tehát, ha akarjátok, először az államot szemlélve kutadjuk, milyen is az igazságosság, és csak azután vizsgáljuk meg az emberen, miben hasonlít a nagyobbhoz, s így kontrolláljuk a nagyobbat a kisebbel összehasonlítva.” <https://mek.oszk.hu/03600/03629/>

3. Ahogy már most is, a szabályozás egyes szintjeinek egyre szorosabb együttműködését tapasztaljuk.

a) Egyre nagyobb szerepet kapnak az ipari szabványok, amelyek alapvetően két szempontot tartanak szem előtt:

aa) a minőséget (a fogyasztók igényeinek a kielégítését) és

ab) a megbízhatóságot (mint a fogyasztók legfőbb igényét).

A szabványok kialakítása egy, a jog (demokratikus intézmények) által csak részben felügyelt, nemzetközi, gazdasági együttműködésen (érdekcsoportok közti egyeztetéseken – mint pl. az USB-C szabvány alkalmazása az iphone-oknál) alapul. Mégis ezek a szabványok határozzák meg, például, hogy hogyan nézzenek ki a járművek, vagy ami még fontosabb, hogyan kommunikáljanak egymással.

A szabványok egységesülésének kedveznek az egyre növekvő globális ipari rendszerek és gyártók.

b) A szabványokra bizonyos hatással van a nemzetközi jogalkotás. Jelenleg nincs elismert globális jogalkotó a közlekedés tekintetében, helyette regionális jogalkotás zajlik. Az Európai Unió, az Egyesült Államok és a többi „hatalmak” maguk határozzák meg, hogy milyen speciális elvárásokat kívánnak érvényesíttetni a járműgyártás során. Ezeket az elvárásokat jellemzően a többiek is átveszik, ha azok valóban a minőség és biztonság érdekeit szolgálják, megfizethető módon. (Pl. kötelező vészjelző gomb beépítése a járművekbe.) Ezen a szinten jelentős mértékben érvényesülhet a verseny akkor, ha jelentősebb kérdésekben, mint pl. az AI szabályozása jelentős szabályozási eltérések lesznek. (Véleményünk szerint nem az AI etikáját kell szabályozni, hanem az AI segítségével kell új, hatékony etikai rendszereket kialakítani az egyes szabályozási szinteken és azok kapcsolataiban.)

c) A nemzeti szabályozás szintjén szinte kizárólag kevésbé jelentős közlekedési szabályok kerülnek meghatározásra. A sebességhatárok pontosítása, a menetirány definiálása talán tűnhet jelentősnek, azonban a teljes szabályozási rendszerben nem túl nagy a hatásuk. A nemzeti szabályozás alapvetően a nemzetközi konszenzus implementációját jelenti.

A nemzeti szabályozás és ellenőrzés, szankcionálás hatása leginkább a közlekedési kultúra kialakulása miatt jelentős. Sajátos, hogy nem is annyira a tételes jog, hanem inkább a tényleges

joggyakorlat az, amelyiknek valódi jelentősége van – például a baleseti statisztikák szempontjából. Pontosán ez a nemzeti szabályozási szint lesz az, amelyet az autonóm járművek képesek lesznek kiváltani.

A nemzeti szabályozás másik fontos területe (amivel kevésbé számolunk, mikor a közlekedésről beszélünk) a közlekedési infrastruktúra milyensége. Ez ugyan nem közvetlenül, de közvetetten mindenképp nagy hatással lesz az önvezető járművek szabályozására.

4. A közlekedési kultúra elvezet bennünket az erkölcs, a társadalmi értéktudat területére is. Itt például jól jelentkezik a versenyszellem megélése, vagy éppen a nyugodt biztonságra törekvés. Ezek az elvek megjelennek az egyes vezetési stratégiákban, az igazság minden áron való érvényességének szükségességében (büntetőfékezés, a közlekedés szereplőinek „tanítása” etc.) Ezen a területen nagy szerepe van a jog által is szabályozott felnőttképzésnek, ill. járművezető képzésnek is vizsgáztatásnak is.
5. Látszólag ugyan teljesen lényegtelen a vallás szabályozási szintje, hiszen elenyésző azon sofőrök száma, akik vallási okokból nem vállalnak kockázatos manővereket (a másik ember életére figyelemmel), azonban jelentőséget kaphat a kérdés – visszacsatolva akár a szabványok kialakításához is, hogy a teremtésvédelem érdekében az egyre környezettudatosabb közlekedés prioritizálása megkerülhetetlen kell, hogy legyen. A teremtésvédelem kérdése pedig nemcsak etikai, hanem vallási kérdés is lehet. A tervezés egyes fázisaiban, a biztonságosság kérdésében a döntéshozók erkölcsi elkötelezettsége ill. vallásossága jelentős mértékben meghatározó lehet.

Összegzés: Jól látható, hogy egy olyan viszonylag egyszerű rendszer, mint a közlekedés, milyen sok szabályozási szint együttműködésének eredményeképp válik viszonylag nagy biztonsággal működtethetővé. A jövő nagy kihívása, hogy az egyes szabályozási szintek tudatosabb összehangolását képes-e az MI elvégezni, ezt képesek-e az emberek elfogadni, és ezzel el lehet-e érni egy jelentősen nagyobb közlekedési biztonságot, akár a 6σ elveinek⁷¹ figyelembevételével.

⁷¹ A σ jelenti a statisztikában előforduló ingadozás mértékét. Az iparban a szigmaszint alatti teljesítés az elvárt, ami jellemzően 3-4 szigma, azaz 67 000, és 6200 hiba közti mennyiség egymillió lehetőségre vetítve. A '6 σ ' olyan elvárás-rendszer, ami 3,4 hibát jelent egymillió hibalehetőségre vetítve.